

НАРОДОВЛАДДЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

DEMOCRACY AND PROBLEMS OF ITS FORMATION IN UKRAINE

Бондаренко А.І., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Шукай К.П., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті автори піддають детальному аналізу таке важливе та актуальне для українського суспільства явище, як народовладдя, наповняючи на його необхідності для побудови демократичної, правової та соціальної держави.

У роботі увага читача акцентується на значенні народовладдя як особливого механізму, який не дає змогу державі та особам, які в процесі своєї діяльності її репрезентують, виходити за межі права та закону.

У статті стверджується, що вся повнота влади в державі належить народові, який в змозі здійснювати владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Найбільш поширеними видами безпосередньої демократії є референдуми та вибори, втім, це не означає, що вони є єдиними видами.

Сутність представницької форми здійснення народовладдя, на думку авторів, полягає в обранні народом тих органів та осіб, яким вони делегують частину своїх повноважень, свідомо обмежуючи цим свою свободу. Результатом представницької демократії є репрезентація волі народу в процесі діяльності тих органів публічної влади та осіб, яким народ довірив управління державними справами від його імені та в його інтересах.

Робота є актуальною та стосується проблемної теми ще й через те, що автори акцентують увагу на тих проблемах, у зв'язку з наявністю яких становлення народовладдя на території України ще не відбулося. Автори стверджують, що головними проблемами, є те, що українське суспільство є посттоталітарним, тому психіка значної частини населення є «викривленою» тоталітарними умовами СРСР; постійна боротьба політичних сил за підтримку на виборах, що мало наслідком поділ населення на Схід і Захід; розчарування населення у державній владі та нігілістичні погляди, що є наслідком численних розчарувань.

Зрештою, автори доходять висновку, що тільки подолання тих проблем, про які йшлося вище, та деякі інші дасть змогу здійснити становлення справжнього народовладдя та демократичної, правової держави.

Ключові слова: народовладдя, народ, Конституція України, влада, вибори, референдум.

In the scientific article, the authors analyze in detail such an important and relevant phenomenon for Ukrainian society, at this stage, as democracy, while insisting on its need to build a democratic, legal and social state.

The work focuses the reader's attention on the importance of democracy as a special mechanism that does not allow the state and individuals who represent it in the course of its activities to go beyond the law and the law.

The scientific article also states that all power in the state belongs to the nation, who is able to exercise power both directly and through public authorities and local governments. The most common types of direct democracy are referendums and elections, but this does not mean that they are the only types.

The essence of the representative form of democracy, according to the authors, is the election by the nation of those bodies and persons to whom they delegate part of their powers, thereby deliberately restricting their freedom. The result of representative democracy is the representation of the will of the nation in the activities of those public authorities and persons to whom the nation have entrusted the management of public affairs on its behalf and in its interests.

The work is relevant and relates to the problematic topic also because the authors focus on those problems due to which the formation of democracy in Ukraine has not yet taken place. The authors argue that the main problems are that: Ukrainian society is post-totalitarian, and therefore the psyche of a large part of the population is "distorted" by the totalitarian conditions of the USSR; the constant struggle of political forces for support in the elections, which resulted in the division of the population into East and West; frustration of the population in state power and nihilistic views, which are the result of numerous disappointments, etc.

In the end, the authors come to the conclusion that only by overcoming the problems mentioned above and some others will it be possible to establish a true democracy and a democratic state governed by the rule of law.

Key words: democracy, nation, Constitution of Ukraine, power, elections, referendum.

Порівняно нещодавно на політичній карті світу домінували держави з монархічною формою правління, у яких вся повнота влади перебувала в руках однієї особи – монарха. Звісно, такий стан речей повсякчас призводив до безправ'я, тиранії та масових порушень прав людини. Ситуація почала змінюватися з поширенням ідей народовладдя, відповідно до яких влада належить народу, що свідомо делегував частину своїх повноважень певній групі осіб, щоб ті здійснювали політику від його імені та в його інтересах.

Відповідно до ст. 1 Основного Закону, Україна є суверенною та незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1]. Очевидним є той факт, що наша держава поки що лише прагне бути такою. Втім, державна політика справді формується саме на тих засадах, про які йшлося вище, а їхнє значення для посттоталітарного суспільства, яким є українське, важко переоцінити.

На перший погляд, поняття «народовладдя» є зрозумілим для кожного, що вже говорити про наукове співтовариство, втім, це не зовсім так. Якщо піддати детальному аналізу науковій праці із зазначеної теми, то можна помітити, що бачення такого, здавалось би, простого явища дещо різняться. Одні автори розглядають його як синонім демократії, інші – лише як її принцип, не ототожнюючи ці дві категорії. Натомість дехто розглядає народовладдя як сутність та принцип демократичної системи, визначаючи народовладдя як сутність держави, яка полягає в належності та здійсненні влади народом у власних інтересах у правовій, демократичній формі на засадах гарантування та втілення прав і свобод людини [2, с. 39].

Для того щоб наблизитися до розуміння значення народовладдя в демократичній, правовій державі, варто відповісти на питання про те, чим характеризується держава, наділена вищезазначеними характеристиками. Відповідь

на це питання ми можемо знайти у ч. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини, у якій стверджується, що воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля має виявлятися у періодичних та нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись за загального та рівного виборчого права шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [3]. Таким чином, системо утворюючим елементом сучасної концепції народовладдя є визнання волі народу основою функціонування демократичної держави, що знаходить своє відображення у періодичних та нефальсифікованих виборах.

Принцип народовладдя передбачає визнання єдиним носієм влади народ, тому він має право самостійно визначати обсяг повноважень владних суб'єктів, що, з одного боку, дає їм реальну можливість здійснювати державний вплив на культурні, політичні, економічні, соціальні та інші суспільні відносини, а з іншого боку, запобігає надмірній концентрації влади в їх руках, свавілля та безконтрольності.

Влада за своєю природою прагне до безмежності та неконтрольованості, тому встановлення чітких меж та контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень є однією з головних вимог народовладдя. У правовій, демократичній державі одним із проявів народовладдя є спеціально дозвільний принцип правового регулювання у публічній сфері, сутність якого полягає у формулюванні «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». Цей принцип є надзвичайно важливим для народовладдя та демократії, адже на його прикладі можна простежити ті правові межі, «правила гри», які встановлює народ задля недопущення зловживання владою тими особами, яким її було надано. Таким чином, органи народного представництва не можуть діяти свавільно, на власний розсуд вибираючи спосіб вчинення дій, адже це може потягнути за собою негативні наслідки, перш за все конституційно-правову відповідальність.

Безсумнівно, досвід зарубіжних країн є досить важливим для права загалом і для конституційного права України зокрема. Так, історія провідних країн світу, як ніщо інше, свідчить про важливість народовладдя у процесі побудови демократичної та правової держави. Справжнього народовладдя досить важко досягти з різних причин (використання владних повноважень чиновниками лише у власних інтересах, а не в інтересах народу; недовіра населення до влади; слабе громадянське суспільство тощо), але країни, які змогли це зробити, є підтвердженням необхідності запровадження народовладдя на території України. Побудова правової, демократичної та соціальної держави є неможливою без постійного діалогу між народом і державою та без довіри один до одного, що є одним із проявів народовладдя.

Як слушно зазначає С.С. Зенін, домінування демократичної політичної традиції як одна з тенденцій розвитку сучасного суспільства сприяє ускладненню громадських відносин, що виникають щодо взаємодії суспільства й держави, що впливає на розвиток народовладдя як політико-правового явища. У цих умовах однією з головних задач правової науки загалом є забезпечення функціонування демократичної соціальної системи, яка гарантує ефективну взаємодію держави й суспільства [4, с. 79].

Відповідно до ідеї народовладдя, носієм усієї повноти влади є народ, який є субстанцією держави, адже він є самостійно наявною, стабільною та постійною основою різних можливих модифікацій демократичної держави (і не лише демократичної), а також головним чинником її змін та розвитку [5, с. 17]. Щодо цього досить влучними є слова О.В. Петришина, який стверджує, що народ, реалізуючи невід'ємне право на власну державу, є її творцем та несе відповідальність за розбудову й розвиток держави [6, с. 26]. Таким чином, тільки після усвідомлення того,

що майбутнє держави перебуває в наших руках, український народ зможе побудувати омріяну демократичну, правову та соціальну державу.

Народовладдя – це не просто сукупність ідей, поглядів та цінностей, воно має також зовнішні форми вираження, про які йдеться навіть у Конституції України. Так, згідно з ч. 1 ст. 5 Основного Закону, народ здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [1]. Таким чином, можна виокремити дві форми здійснення народовладдя, такі як безпосередня та представницька.

Безпосередня демократія виникає історично першою, гарними прикладами можуть послугувати античні народні збори, віча княжої України та чорні ради Запорізької Січі. Варто зазначити, що безпосередня демократія характерна для порівняно невеликих за територією та населенням формувань або нерозвинених країн. Єдиним суб'єктом, який має право здійснювати безпосередню форму народовладдя, є народ. Така форма здійснення народовладдя дає змогу врахувати думку кожного й прийняти те рішення, за яке проголосувала більшість, врахувавши думку меншості. Прикладами безпосередньої форми народовладдя є різні референдуми, прямі вибори органів влади та посадових осіб. Втім, безпосередня демократія має свої недоліки, чільне місце серед яких посідає можливість маніпулювання громадською думкою, що відбулося в першій половині ХХ ст., коли на політичній карті світу постали тоталітарні держави.

Представницька форма здійснення народовладдя виникає історично другою і сягає своїм корінням Давньої Греції. У VI ст. до нашої ери внаслідок реформ Солона зі складу найзаможніших громадян почали обирати колегіальний орган – раду чотирьохсот [7, с. 41]. Сутність представницької форми здійснення народовладдя полягає у здійсненні влади народом через спеціально уповноважених ним на те органи. Варто зазначити, що представницький владний суб'єкт поділяється на дві структури, а саме вертикальну та горизонтальну. Вертикальна структура формується за критерієм наближення владного суб'єкта до його обрання народом. В межах цієї структури виокремлюють органи первинного та вторинного народного представництва. Горизонтальні системи формуються в межах первинного та вторинного представництва через численність владних суб'єктів у кожній із цих структур.

Сьогодні Україна продовжує переживати складні та суперечливі процеси, які пов'язані із демократичними перетвореннями, в основі яких знаходяться ідея народовладдя та система цінностей, яка в ній втілена. Варто зазначити, що народовладдя є можливим тільки за наявності двох елементів. Це, по-перше, громадянське суспільство, що складається з правосвідомих громадян, які усвідомлюють свою єдність з державним механізмом та вбачають у ньому втілення своєї волі. По-друге, державна влада, яка розуміє свою відповідальність перед народом і функціонує в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією України як установчим актом народу та іншими нормативно-правовими актами. Проте чому досі, за оцінками експертів, більшість населення не довіряє владі, яку обрала, чому деклароване народовладдя часто залишається лише написом на папері [8, с. 256]?

На нашу думку, проблеми становлення народовладдя в Україні пов'язані саме з вищезазначеними елементами. Український народ протягом довгого часу боровся за свою незалежність, його боротьба увінчалася успіхом 29 років тому, коли Верховна Рада УРСР ухвалила Акт проголошення незалежності України. Таким чином, значна кількість громадян України була народжена та зростала не в незалежній державі, а в одній із республік СРСР, тобто в тоталітарному суспільстві, у якому проводилася політика уніфікації та пригнічення національних традицій. В умовах Радянського Союзу партійна політика була спря-

мована на виховання безініціативного та легкокерованого громадянина, який стояв би осторонь державних справ, що є однією з проблем на шляху становлення справжнього народовладдя.

Звісно, те, що українське суспільство є посттоталітарним, є не єдиною проблемою, через яку встановлення народовладдя потребує значних часових затрат. Цьому також сприяла політика політичних лідерів та державного керівництва, які повсякчас намагалися розділити українське суспільство на Схід і Захід, україномовних та тих, хто розмовляє мовами національних меншин, задля того, щоб отримати підтримку тих чи інших на виборах. Крім того, українське суспільство пережило багато потрясінь (економічна криза, Помаранчева революція, Революція Гідності, антитерористична операція на сході України, а після 30 квітня 2018 року – операція Об'єднаних сил тощо), в результаті яких набули значного поширення нігілістичні погляди.

З огляду на вищезазначене одним із першочергових завдань, які нині стоять перед Україною, є вибір оптимального механізму народовладдя, що дає змогу найбільш повно враховувати інтереси громадян і забезпечувати панування верховенства права. Зокрема, найбільше значення в цьому механізмі мають становлення українського політичного режиму та його практична реалізація, яка здійснюється за допомогою функціонування структурних елементів цього механізму.

Для становлення народовладдя надзвичайно велике значення має громадянське суспільство. Воно є суспільством громадян, що є рівними у своїх правах, суспільством, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага, є базисом держави, де держава захищає демократичні принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які безпосередньо формують громадянське суспільство [9, с. 48].

Стаття 69 Конституції України говорить про те, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії [1]. Здавалося б, які проблеми можуть виникнути, адже кожен, хто має право голосу, може вільно розпорядитись ним через різні форми народного волевиявлення. Проте населення досить довгий час з певною часткою байдужості або апатії ставиться до процесів проведення виборів (представницької демократії), вважаючи, що незалежно від того, за кого вони віддадуть той чи інший голос, навіть у разі перемоги обранця, з часом його діяльність перестане представляти інтереси виборців або ще гірше, будь-які вибори можуть бути фальсифіковані і переможе заздалегідь відомий вузькому колу осіб кандидат. У зв'язку з цим серед молодого покоління рівень участі у виборах має досить низькі показники. Громадяни ж пенсійного віку голосують досить стабільно, віддаючи протягом багатьох років свої голоси одним і тим же партіям або особам. В цьому разі причини можуть бути різними. Отже, це можуть бути особисті симпатії; вироблена часом «звичка» голосувати за одних і тих же представників; недовіра до малознайомих представників; вплив агітації найбільш сильними особами/партіями. Можливо, ця проблема пов'язана з тим, що незалежній Україні тільки 29 років, а з часом ситуація зміниться на краще.

Отже, цінність народовладдя полягає в тому, що вона є перепорою, яку не в змозі подолати жоден правитель на шляху до авторитаризму та деспотії. Усвідомлення народом власної відповідальності за ситуацію в країні, як і розуміння носіями владних повноважень, які уособлюють державну владу, власної відповідальності перед народом, є першим кроком до побудови не декларативної, а справжньої демократії. Українському суспільству вдасться побудувати розвинену, правову, демократичну та соціальну державу тільки після того, як принцип народовладдя знайде своє відображення в усіх сферах суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Шипілов Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави : монографія. Харків : ФІНН, 2009. 216 с.
3. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 03.09.2020).
4. Зенин С.С. Народовластие в конституционной системе демократического государства. Конституционное и муниципальное право. 2015. № 10. С. 78–82.
5. Мамут Л.С. Народ в правовом государстве. Москва, 1999. 160 с.
6. Петришин О.В. Народовладдя як фундамент демократичної, правової, соціальної держави. Загальні проблеми правової науки. 2009. № 4. С. 20–30.
7. Черниловский Э.М. Всеобщая история государства и права (история государства и права зарубежных стран). Москва, 1983. 656 с.
8. Перевалова Л.В., Окладна М.Г. Реалізація принципу народовладдя в сучасній Україні. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 16 листопада 2016 року). Харків : НТУ «ХПІ», 2017. С. 255–267.
9. Бальцій Ю.Ю. Громадянське суспільство в Україні в умовах розбудови правової демократичної державності. Вісник Центральної виборчої комісії. 2008. № 1. С. 46–49.